

Negres catalans, nacionistes i bandolers: genealogia d'un equívoc fusterià

Oriol Ponsatí-Murlà (Girona)

Summary: The “Nationalism” entry in *Diccionari per a ociosos*, by Joan Fuster, develops, based on the finding in the *Diccionari Aguiló* of the term *nationist* [*nacionista*], an essay on Catalan collective identity in the modern era. According to Fuster, the existence of a term like this in the Catalan language long before the construction of modern national ideologies began anywhere in Europe reveals in an almost premonitory sense the Catalan national condition, halfway between the “excellent” peoples, like France, and the “frustrated” ones, like Occitania. Fuster deployed his hypothesis, however, without having checked the context of the source quoted by Marià Aguiló, a Dominican convent chronicle from the beginning of the 17th century: *Lumen Domus*. In this paper, we retrace the route Fuster did not take to understand the sense in which this unique witness to term *nationist* in the Catalan language appears.

Keywords: Joan Fuster, nationalism, nationism, early modern period, *Diccionari Aguiló*, *Lumen Domus* ■

Received: 05-09-2022 · Accepted: 02-02-2023

■ 1 Introducció

Cap de les tres paraules que encapçalen aquest escrit no vol dir el que sembla que vol dir. Ni els negres catalans són catalans negres; ni els nacionistes —una denominació ja per se prou estrambòtica— són el que algú hauria esperat, o volgut, que fossin; ni els bandolers són senyors armats amagats al revolt d'un camí esperant-se per furtar-nos les pertinences. Tot hi és ambigu i confús perquè aflora en un d'aquests processos complexos i apassionants, sense els quals no existiria la transmissió cultural (o, simplement, la cultura), que consisteix a pensar a partir del que han pensat altres, a escriure a partir del que han escrit altres, a citar textos d'autors que ens han precedit sabent que no tindrem mai la certesa d'haver-ne comprès plenament el context i el sentit.

Licensed under Creative Commons Licence
CC BY-NC-ND

Zeitschrift für Katalanistik 36 (2023), 349–373,
<https://doi.org/10.46586/ZfK.2023.349-373>
ISSN 0932-2221 · eISSN 2199-7276

Per més que extremem les precaucions a l'hora de portar a terme qualsevol d'aquestes accions del tot vitals per assegurar el normal desplegament d'una cultura —si més no, d'una *cultura culta* (Rius-Ulldemolins, 2021: 265–268)—, és impossible quedar del tot al marge dels perills que implica el diàleg multisecular mitjançant el qual es construeixen conceptes, nocions (també nacions) i idees. Tant és així, que la desviació, l'equívoc, l'omissió, la invenció o, simplement, l'error (de traducció, d'interpretació, de comprensió) es pot dir que estan adherits consubstancialment al fet cultural, i que ho estan en un grau no pas marginal o anecdòtic, sinó de manera estructural, inevitable. Des del cavall perfectament inexistent del qual Pau de Tars hauria caigut, camí de Damasc (Ac 9, 3–18), en el moment de la seva conversió, fins l'«ora et labora» benedictí que Benet de Núrsia no va escriure mai a la seva *Regula monachorum* (Benet, 1955), o diverses presumptes citacions de *Don Quijote de la Mancha* que no apareixen en absolut en l'obra de Cervantes («dadran, Sancho, luego cabalgamos») o que hi apareixen de manera només aproximada i, sobretot, amb un sentit molt diferent del que normalment li atorguem («con la Iglesia hemos topado, amigo Sancho»). És mitjançant aquesta mena d'errors benintencionats que la tradició cultural es construeix i es perpetua; errors que acaben resultant, tanmateix, eficaços i fecunds, tot i el seu origen esbiaixat.

Si *errare cultum est*, però, és igualment missió de qualsevol cultura sòlida procurar prendre consciència de la genealogia dels seus propis errors, desconstruir els textos que ens hi han menat. Perquè aquestes incongruències no són res aliè o extern a la producció cultural. Neixen de la cultura i en el si d'aquesta i, per tant, detectar i comprendre aquests errors (l'objectiu no és, certament, *esmenar-los*) ens proporciona una major comprensió de les nocions, els tòpics, les imatges que hem heretat i que sovint gestionem des d'una perspectiva ingènuament no problemàtica.

Aquest paper pretén portar a terme aquesta mena d'operació de comprensió a partir de la desconstrucció d'un text de Joan Fuster, que n'impli-ca un altre de Marià Aguiló i que ens remet, finalment, a una crònica conventual dominica manuscrita del primer terç del segle XVII. En el llarg trajecte que ens porta del Convent de Santa Caterina de Barcelona al voltant de 1615 a Sueca el 1964 era esperable i fins i tot previsible que tingués lloc alguna esllavissada de sentit. Potser no ho era tant, però, que l'esllavissada fos fins a tal punt curiosa —jocosa i tot— que es pot dir que arriba a invalidar d'arrel la intuïció i la tesi defensades per Fuster.

■ 2 Del *Diccionari Aguiló* al *Diccionari per a ociosos*

A l'entrada *Nacionalisme* del seu *Diccionari per a ociosos* (Fuster, 1964) el suecà ens hi revela una descoberta lèxica ben suggestiva: constata que el *Diccionari Aguiló* recull la veu *nacionista*, que Fuster vincula immediatament al terme *nacionalista*, del qual *nacionista* seria precursor. La troballa és, de bell antuvi, certament significativa, i no deixa de ser sorprenent que el mot hagués passat perfectament desapercebut durant cinquanta anys justos. Aguiló, ens explica Fuster, l'exemplifica amb la frase següent: «Si los frares predicadors de Catalunya gozan quejar-se y parlar amb lo degut zel de los de sa nació, al punt són tractats de nacionistas y bandolers» (ibíd.: 115). Abans de proporcionar-ne l'exemple, és clar, Aguiló n'havia proporcionat la definició: «nom que es donava als catalans entusiastes de llur nacionalitat» (Aguiló, 1924: 185), però això Fuster no ho recull, només en recull l'exemple. La font d'aquest fragment, que de fet ja havia aparegut nou anys abans al *Diccionari Aguiló*, s. v. *bandoler* (Aguiló, 1915: 186), és un text, el *Lumen Domus*, sobre el qual Fuster no sembla tenir cap notícia:

Don Marià la documenta amb una frase procedent d'un llibrot titulat *Lumen Domus*, que per a mi és un text desconegut i de data vaporosa. Sens dubte, els nostres eximis erudits saben què és això del *Lumen Domus*, i fins i tot és ben probable que si ara recerqués jo mateix en la meua biblioteca, hi trobaria alguna precisió en qualsevol monografia impensada: no ho sé, i tant se val. (Fuster, 1964: 115)

Tant se val perquè el que interessa a Fuster és discórrer sobre aquesta troballa, *nacionista*, i desplegar el seu assaig sobre les particularitats de la identitat col·lectiva catalana post-Trastàmara, no pas aclarir la mena de *llibrot* que era el *Lumen Domus*, del qual és força versemblant pensar que, efectivament, no tenia cap coneixement. Això no obstant, el seu olfacte de lector li permet intuir que:

Per l'aire general de l'idioma i pel to privativament clerical de la citació, crec que podem situar la referència abans del XIX. Això és evident: no cal, doncs, que m'aixequi i vagi a consultar cap bibliografia aclaridora. Ni que només sigui del XVIII, el text —el mot *nacionista*— resulta d'una precocitat important. (Fuster, 1964: 115)

Fuster no està tenint en compte, és clar, que fiar-se d'Aguiló per qüestions relatives a «l'aire general de l'idioma» no és, d'entrada, gaire prudent. Com és sabut, el procés d'edició del *Diccionari Aguiló* no s'inicia fins quinze anys després de la seva mort i són Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu els

qui reben l'encàrrec d'endrecar els milers de cèdules que Aguiló havia aplegat i acabar-los donant forma de diccionari, publicat entre 1914 i 1934 per l'Institut d'Estudis Catalans (Rafel, 1995: 224). Aquest procés d'edició és enormement complex, no tant per la labor de selecció i classificació de les cèdules com, sobretot, per la necessitat, d'una banda, de buscar els textos que Aguiló proposa com a exemples de les seves entrades però dels quals només consigna la referència i, d'altra banda, perquè, fins i tot allà on Aguiló havia anotat l'exemple in extenso, es feia necessari compulsar-ne la transcripció, atès que, com recorda Pompeu Fabra en l'«Advertiment» al primer fascicle:

Quan s'havien fet ja la major part de les citacions corresponents a les lletres A i B del vocabulari i anava ja a començar-se'n la redacció definitiva, hom s'adonà que algunes de les citacions fetes de N^o Aguiló no eren una còpia fidel dels passatges retrets. Alguns cops, en efecte, l'autor en lloc de copiar un passatge, l'havia arranjat a la seva manera a fi que amb poques paraules ressortís la significació del mot estudiat. Així, per poder restablir en tals casos la redacció original, cosa que es jutjà indispensable, calia no solament treballar, com s'havia fet fins aleshores, en les cèdules que oferien citacions a fer, sinó en totes aquelles on figurava qualsevol citació, la qual calia comprovar. (Aguiló, 1914: II¹)

1 L'edició de 1914 correspon a un primer fascicle que comprenia les entrades *a-Badal*. L'any següent va aparèixer un segon fascicle amb les entrades *badalç-buyt*. Fins a l'aparició del fascicle X (*lla-llytar*), publicat el 1921, el *Diccionari Aguiló* es va continuar publicant per fascicles. Els primers deu fascicles són agrupats en quatre toms el 1921, a raó d'entre dos i tres fascicles per tom. Per tal d'agrupar els dos primers fascicles en el tom I, s'imprimeix un plec inicial que conté les pàgines de portada (I-IV), amb peu d'impremta de l'any (1915) en què s'havia publicat el darrer fascicle (el II) que conté el tom i un «Advertiment» que ocupa les pàgines V-XII. El problema és que l'«Advertiment» que apareixia en el fascicle primer no constituïa un plec sencer i, per tant, no es pot substituir un advertiment per l'altre. Això provoca que en el tom I hi convisquin tant l'advertiment del primer fascicle com un segon advertiment, situat immediatament després del primer i de contingut entre coincident i idèntic. La numeració dels dos advertiments en el tom I, per tant, no és coherent i això explica que, després de la pàgina XI, s'iniciï novament la numeració amb el número de pàgina I. A partir de 1924 (llettra M, tom V) s'abandonen els lliuraments per fascicles i ja només apareixen en toms fins a 1934, quan es publica el tom VIII i últim. Aquest desajust entre fascicles i toms, tant en relació amb la numeració de pàgines, com sobretot, a peus d'impremta, potser explica que, sovint, els anys de publicació del *Diccionari Aguiló* apareguin referenciats de manera errònia, fins i tot en papers de prestigi (Veny, 1981: 37; Colón, 1977: 488; 1993: 198; 1997: 31; 2004: 331; 2006: 311; 2011, 15). L'única datació correcta és 1914-1934, si no és que es vol distingir expressament la publicació en fascicles i en toms i, per fer referència als segons, s'estableix 1915-1934.

Una mica més endavant, Fabra adverteix que «no totes les citacions que hi figuren han estat comprovades: en uns casos no s'ha pogut fer la comprovació per no haver-se trobat el llibre o document a consultar, i en altres casos perquè l'autor s'oblida de consignar la pàgina o el capítol d'on tragué la citació» (Aguiló, 1914: III). No sembla que el *Lumen Domus* correspongui ni a un ni a l'altre cas. Fabra i Montoliu tenien perfectament localitzat aquest manuscrit. En coneixien el títol sencer i sabien on era, tal com consignen a la «Llista (provisional) de les principals obres citades en abreviatura» que apareix al primer fascicle: «Lumen Domus. Anals [sic!] del C^{nt} de Sta. Catarina V. I. M. de Barna. Orde de Predicadors. [Biblioteca de la Universitat.]» (Aguiló, 1914: XII). Quant a la referència, el *Diccionari Aguiló* consigna amb tota claredat, tant s. v. *bandoler*, com s. v. *nacionista*: «Lumen Domus, I, 180 v.º», la qual cosa hauria hagut de permetre a Fabra i Montoliu, sabent com sabien que el manuscrit era a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, comprovar amb molta facilitat la citació. No sembla, però, que ho fessin. Recordem com apareix l'exemple en el *Diccionari Aguiló* (que és, naturalment, com el cita també Fuster):

Si los frares predicadors de Catalunya gozan quejar-se y hablar amb lo degut zel de los de sa nació, al punt són tractats de nacionistas y bandolers. (Aguiló, 1924: 185)

I així és com apareix en el manuscrit del *Lumen Domus*:

Si los frares de la natio gozen hablar, o murmurar (mal comu) ab lo zel della, luego son tractats de nacionistas y bandolers. (*Lumen Domus*, 180 v.)

Al marge dels canvis gràfics, les substitucions no són pas poques, en un fragment tan breu: «freres de la natio» per «freres predicadors de Catalunya», «parlar o murmurar (mal comú)» per «quejar-se»; «amb lo zel della» per «lo degut zel»; «duego» per «al punt». Fa de mal dir a quines conclusions podia arribar, Fuster, sobre «l'aire general de l'idioma» d'un fragment com aquest, a part de constatar que era anterior a la reforma ortogràfica fabriana. Si constatem aquestes diferències –més enllà del cas que ens ocupa en relació amb el text de Fuster– és per posar de manifest que massa sovint donem per descomptada la fiabilitat històrica dels exemples citats per Aguiló (i, presumptament, compulsats per Fabra i Montoliu) i no seria sobrer recórrer sistemàticament a les seves fonts originals. La bibliografia bàsica sobre l'escriptor mallorquí i la seva obra lexicogràfica, des del clàssic de Josep M. Casas (1963–1968) fins a textos ben recents (Colón & Boada,

2015) no presta mai atenció a aquesta qüestió i acostuma a incorporar els exemples extrets del *Diccionari Aguiló* pressuposant-ne la fidelitat.²

Queda clar, per tant, que «l'aire general de l'idioma» no podia proporcionar cap clarícia a Joan Fuster sobre l'època en la qual s'havia redactat aquell misteriós *Lumen Domus* on apareixia el terme *nacionista*. D'altra banda, el «to privativament clerical de la citació» porta Fuster a concloure que el text és anterior al segle XIX —és a dir, anterior a l'onada de desamortitzacions eclesiàstiques. Un sistema de datació prou precari, no cal dir, car podria aplicar-se a textos de centúries ben diverses.

Com és sabut, el *Diccionari per a ociosos* és un recull d'assaigs sense cap pretensió acadèmica, tot i que la majoria dels temes que hi apareixen bé admetrien un tractament molt més extens i aprofundit. Podríem pensar que la troballa del terme *nacionista* i la digressió que desencadena no requereix precisions ni comprovacions erudites; es tracta d'un escrit pensat per a un públic ampli i sense voluntat ni necessitat d'afinar més. ¿No va tenir, però, la pruija de tornar-hi en cap moment, el Fuster més acadèmic, dels anys setanta i vuitanta? L'únic passatge on —fins on hem estat capaços de seguir-ne el rastre— hem detectat que torna a esmentar el terme en qüestió és un text, aquest sí, acadèmic per antonomàsia: la seva tesi doctoral sobre les Constitucions del convent de Sant Josep de València, llegida a la Universitat de València el 18 de juliol de 1985. Concretament, tot comentant els efectes de la reforma dels agustins de 1569, Fuster afirma: «Seria difícil de creure que en l'oposició dels claustrals hi hagués cap ingredient “nacionista”, com, segurament molt més tard, subsistia entre els dominicans de Barcelona» (Fuster, 2002: 23). I aquí introdueix una reveladora nota a peu de pàgina que diu:

Diccionari Aguiló, V, Barcelona, 1924, s.v. «nacionista»: «si los frares predicadors de Catalunya gozan quexarse y hablar ab lo degut zel de los de sa nació, al punt són tractats

2 Aquest no és el lloc d'estendre'ns sobre aquesta qüestió, que ens desviaria excessivament del tema plantejat, però, només a tall d'exemple, quan Colón discuteix a Coromines la interpretació que aquest últim fa del terme *vinyògol* i l'acusa —justament— de no copiar bé Aguiló (Colón, 2016: 308), pressuposa en tot moment que Aguiló sí que està transcrivint correctament el fragment del *Dotzè del Crestià* (cap. 361) on apareix el terme en disputa i el reproduceix, per tant, sense qüestionar-lo. Colón, clarament, no ha compulsat l'exemple d'Aguiló amb l'incunable de 1484 que el mallorquí utilitza com a font, perquè si no hi hagués detectat uns quants errors de transcripció de gravetat diversa («n'i ha» en lloc de «ni ha», «d'esta» en lloc de «desta», «major» en lloc de «maior», «que» en lloc de «qui», «aparen» en lloc de «apparen»).

de nacionistas y bandolers». Marià Aguiló copià el text d'un *Lumen Domus* desaparegut. (Fuster, 2002: 23, n. 65)

Si el 1964, quan publica *Diccionari per a ociosos*, el *Lumen Domus* era un llibrot «desconegut i de data vaporosa», ara, senzillament, ha desaparegut! En altres circumstàncies, potser podria al·legar-se a favor de Fuster que, a mitjan anys vuitanta, el coneixement des de Sueca d'un manuscrit únic dipositat a la Universitat de Barcelona no podia donar-se per sobreentès. Com hem vist més amunt, però, la localització del manuscrit és consignada amb tota claredat per Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu al primer fascicle del *Diccionari Aguiló*, de tal manera, que l'única explicació possible per fer, ras i curt, desaparèixer el *Lumen Domus* és que a Fuster li hagués passat per alt portar a terme una comprovació tan elemental com consultar (ni el 1964, ni a principis dels anys vuitanta, mentre elaborava la seva tesi doctoral) la llista de fonts utilitzada per Aguiló.

Poc podia sospitar, doncs, Fuster, que el *Lumen Domus* no només no havia desaparegut sinó que era, pròpiament, no un *llibrot* sinó tres, que recullen la crònica del Convent de Santa Caterina de Barcelona, de l'orde dels predicadors, entre els anys 1219 i 1802 (Miquel, 1942: 325–359; 1949: 214–215; Collell, 1965). Més concretament, l'exemple citat per Aguiló correspon al primer volum, redactat per Francesc de Camprubí entre 1603 i l'any de la seva mort, el 1634 (Hernando, 2013–2017). Si tenim en compte que el text es troba poc abans de la meitat del manuscrit, podem pressuposar-li, doncs, una data de redacció *ca.* 1615, tot i que, com veurem, relata esdeveniments ocorreguts el 1601. I això que, a Fuster, la troballa ja li semblava extraordinària només que s'hagués pogut situar al s. XVIII: «Ni que només sigui del XVIII, el text –el mot: “nacionista”– resulta d'una precocitat important» (Fuster, 1964: 115). La tesi de Fuster és que, per les seves particularitats i anomalies, que no són equiparables a les de cap altra nació europea, un terme com *nacionista* només podia aparèixer a Catalunya dècades (o segles) abans que el nacionalisme, pròpiament, s'estengués per Europa:

I heus aquí que en llengua catalana aquest derivat de nació –el sufix *ista* s'hi fa plenament significatiu– s'anticipa, n'estic segur, a totes les altres llengües europees. No puc donar cap garantia de la meua asserció: és una pura sospita. Però si em demostrassin que m'equívoco, em quedaria parat. (Fuster, 1964: 116)

Si l'assagista hagués pogut ni tan sols arribar a sospitar que el text no era del s. XVIII, sinó de principis del s. XVII la seva tesi s'hauria vist, en principi, encara molt més reforçada. En principi. Perquè, un cop resolt el

problema de la procedència i la datació, encara falta el més important: encarar-nos amb el text i comprendre'l en el seu context.

■ 3 Context del terme *nacionista* en el *Lumen Domus*

L'exemple citat per Aguiló i retret per Fuster se situa en un epígraf (180 r. a 182 v.) que el cronista, Francesc de Camprubí, dedica íntegrament al seu germà d'hàbit Francesc Diago (Viver, 1562 – València, 1615). Diago era autor, entre altres, d'una *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores* (Diago, 1599), a la qual Camprubí recorre amb assiduitat per alimentar els seus annals (Hernando, 2013–2017: 378–381). De la mateixa manera que se'n serveix, però, Camprubí també critica el valencià amb duresa, fonamentalment, per dues raons. En primer lloc, perquè considera inacceptable que la seva biografia de sant Ramon de Penyafort (Diago, 1601) es publicués, contravenint les indicacions del prior de Santa Caterina, amb una relació de les festes realitzades a Barcelona amb motiu de la canonització del sant que van tenir lloc el mateix any de publicació del llibre, el 1601:³

Ja en esta ocasió no dormia lo pare fra Francisco Diago, lector del present convent, lo qual dies havia que estampava un llibre de la vida de sant Ramon. I així lo pare prior lo va avisar que no estampàs coses de festes en son llibre perquè se'n faria llibre particular i seria fer mala obra a dit llibre i autor d'ella. *Nilominus*,⁴ ell secretament les va inserir fins al present havia succeït. I pensaria que millor se despediria⁵ i vendria son llibre per saber las festes i professó. I féu d'elles a la fi del llibre dos capítols i en ells algunes mentides, havent vist de sos ulls lo contrari. De la qual cosa prengué lo pare prior gran ira, i los consellers també lo tingueren per molt mal. Per ço lo pare prior ja feu ses diligències degudes ab sobrada ocasió i havent-lo avisat abans. Ab tot això dit pare se valgué del bisbe de Barcelona dient-li que nosaltros lo perseguíem per ser de València i altres coses. En fi, que ell va passar ab sa pretensió i ab fastig nostre i pesar. Apar-me que és cosa terrible. No vull dir més en açò, sinó que no he trobat que un català haja fet tals i semblants coses en València, queestic certíssim del contrari, i no se li permetria. I mèritament mereixeria qualsevol càstig fent contra voluntat del seu prior. Que del Provincial lo tal no tenia llicència sinó per fer la vida del sant, i no més. Lo treball és que la pena après no és sinó d'un pobret que haurà dita la veritat ab zel de la honra pròpia,

3 Transcrivim el fragment del *Lumen Domus* (CRAI – Universitat de Barcelona, Ms. 1005) accentuant-lo i regularitzant l'ortografia només quan aquesta regularització no implica canvis fonètics. Agraïm al Dr. Albert Rossich la seva valuosa ajuda a l'hora de transcriure i comprendre el manuscrit.

4 *Nilominus*: Això no obstant.

5 *despediria*: distribuïria.

com és així puntualment. No sé què dir en açò sinó que lo just ho paga per lo pecador, etc. (*Lumen Domus*, 180 r.–180 v.)

El «llibre particular» havia de ser forçosament el que el també dominic Jaume Rebullosa publicà el mateix any (Rebullosa, 1601), on s'hi consignen detalladament tant les festes com els certàmens literaris, en català i en castellà, que tingueren lloc a Barcelona amb motiu de la canonització de sant Ramon. El fragment transcrit ja permet entreveure, a partir de la denúncia que Diago adreça al bisbe de Barcelona, la rivalitat entre els frares procedents del País Valencià i els del Principat.

La segona raó que motiva la crítica de Camprubí és que, fins i tot desobeint les indicacions del prior de Santa Caterina, Diago se sortís amb la seva i aconseguís imprimir el seu llibre mentre que la crònica que ell està escrivint s'ha de veure postergada a l'estatut secundari de manuscrit. Aquest greuge comparatiu és el que motiva una crítica que va molt més enllà de la figura concreta de Francesc Diago i s'acaba convertint en tot un vilipèndi de l'actitud dels frares valencians a Catalunya:

I si en altra ocasió vinc a amplificar aquest pensament, no fassen meravella, que les ocasions ho requereixen. Que també en la sua *Història de la província* sap allargar la ploma a on no té ocasió, i deixar al tinter lo que tenia obligació de dir, pus diu de un català, i molt grave, lo que de un de sa pàtria deixa i no diu ab molta ocasió. De manera tothom vol la justícia i no per casa sua. I lo seu llibre és estamat i aquest no. I si los frares de la nació gosen parlar o murmurar (mal comú) ab lo zel d'ella, luego són tractats de nacionistas i bandolers. Però, ai dolor! No sé què s'és, que per un negre català⁶ que està allí en tot son regne, ne trobaran trenta passats⁷ en Catalunya dels de la sua nació i bé que trumfen,⁸ i no dirà aquell pobret ni gosarà parlar lo que ells per ací s'atreveixen davant nostros ulls. *Quod dico verum* per los que han estat allí. I perquè sé que no ha d'eixir a plaça aquest llibre, per ço m'allargue ab sobrada raó. Que no pretenc altra cosa sinó dir veritats que toquen al present convent. Folgaria⁹ disfressar-ho de altra manera, però la ocasió ho permet. Veritat és que maldita la passió m'ha pogut moure sinó la veritat. I perquè vegem lo que dic de la crònica, miren quant escriu del regne de València, i quants quaderns, i lo poc que estampa de Barcelona, i cotegen les matèries i consideren-les ab atenció i veuran si és passió lo que dic o malícia o veritat. Si miren los convents, los subjectes, les històries, tot cotejant uns ab altres, quant sobre pinta¹⁰ passa amb lo de

6 Sobre l'hàbit, de color, blanc, els frares dominics hi porten una capa de color negre, que els ha valgut popularment la denominació de «frares negres». L'apel·latiu és més just, de fet, per referir-se als monjos benedictins, l'hàbit dels quals, aquest sí, és negre de dalt a baix, motiu pel qual també és habitual referir-s'hi com a «monjos negres».

7 *passats*: vinguts.

8 *trumfen*: es vanten.

9 *Folgaria*: m'agradaria.

10 *sobre pinta*: sense aprofundir

Barcelona i Catalunya i quant s'estén ab los de la sua nació. I qui escriu història, encara que amplifiqui la sua part, però no ha de fer curt amb l'altra. Més que més tenint tan gran motiu i camp de tantes flors i històries famoses. Esta queixa no sols és mia, però és comuna de tots los convents de Catalunya. I així ja dic, la raó sobra i me compelleix. I no és fora propòsit dir això, que molt bé estic en lo cas i sé lo que dic. (*Lumen Domus*, 180 v.–181 r.)

És en aquest context, doncs, que apareix el cèlebre terme *nacionista*, reportat, primer, per Aguiló, i, després, per Fuster. Aquest últim, és clar, havia imaginat un context radicalment diferent:

Podem imaginar sense dificultat què és el que hauria provocat el comentari del *Lumen Domus*: una disputa de frares de diverses nacions, en la qual els nostres paisans destaquen pel fervor amb què es lliuraven a l'autodefensa en qüestions d'amor propi «nacional». L'escena –i un comentari similar– serien previsibles en qualsevol altre pla, en ambients ben distints, sempre que els catalans es confrontessin amb gent d'un altre poble. L'estranger que presenciava aquelles explosions de particularisme, no podia deixar d'admirar-se'n: sens dubte li semblaven excessives. Per això ens titllava de *bandolers*: de sectaris. Un sectarisme de nació: *nacionisme*. (Fuster, 1964: 119)

Tot i que escrivís en castellà, titllar un frare dominic nascut a l'Alt Palància, que havia passat bona part de la seva vida a Barcelona i havia esdevingut un dels principals historiadors del Principat, de «gent d'un altre poble», o d'«estranger» no devia entrar dins els plans de Joan Fuster. Molt més quan, com veiem, no són els catalans (entesos com els catalanoparlants, o bé els habitants dels antics regnes de València, Mallorca i el Principat) els qui són acusats de nacionistes i bandolers sinó, estrictament, els catalans del Principat per part, justament, dels valencians. Tot i que el context d'una crònica conventual restringeixi la caracterització a frares dominics de Catalunya (negres catalans) i frares dominics valencians, Francesc de Camprubí estableix una diferència tallant en termes *nacionals* entre Catalunya i el País Valencià: separa netament el Regne de València de Catalunya i els confereix l'estatut de diferents *nacions*.

A partir d'aquest context, la frase evocada per Fuster pren una dimensió completament diferent. Si, a més de *nacionistes*, els catalans negres, és a dir, els dominics de Catalunya, són acusats no pas per frares estrangers, sinó per dominics valencians de *bandolers* és, simplement, perquè la seva posició es considera *de bàndol*, la qual cosa, aquesta sí, ja havia estat correctament advertida per Fuster mateix: «Una prèvia: “bandolers”, ací, vol dir “parcials”; no hem d'exagerar les coses» (Fuster, 1964: 115). Com també ho havia estat per Aguiló, s.v. *bandoler*: «Qui forma part d'un bàndol» (Aguiló,

ló, 1915: 186). *Bàndol i nació*, doncs, es converteixen semànticament en pràcticament equivalents i és a partir d'aquí que convé aclarir si, veritablement, *nacionista* pot ser llegit –si més no en el context en què apareix en el *Lumen Domus*, que és l'únic ús que tenim documentat i que serveix de pre-text a Fuster– com un precursor de *nacionalista*.

■ 4 Lectures del text de Fuster

Sorprenentment, l'entrada que estem comentant del *Diccionari per a ociosos* ha merescut ben poca atenció per part dels estudiosos de Fuster. I això que la qüestió tractada –el protonacionalisme català, o com s'articula, en l'edat moderna, la qüestió d'una presumpta identitat nacional catalana, fins i tot amb l'aparició d'un terme específic, privatiu de la nostra singular condició nacional– sembla que bé hauria pogut despertar un major interès. La majoria dels (pocs) textos que mencionen l'assumpte ho fan o bé resumint adequadament la tesi de Fuster però sense recórrer a la font original del terme *nacionista* per comprendre'l en el seu context, o bé des d'aquest seguidisme gairebé hagiogràfic que massa sovint caracteritza la bibliografia sobre Fuster –i que tant hauria desplaçat a Fuster.

En un extrem d'incompetència lectora, hi trobem qui, incomprendiblement, encara llegeix *bandolers* en un sentit no històric: «La tara dels catalans, continua Fuster en el mateix comentari del *Diccionari per a ociosos*, és el fet que siguin vistos com uns bandolers d'entrada, sense haver fet res de res» (Škrabec, 2012: 126), una lectura tan improductiva com insostenible ni tan sols en la literalitat del text de Fuster mateix (deixant al marge Aguiló i el *Lumen Domus*).

Josep Melià (1970: 50), Ferran Archilés (2011: 43, n. 64), Xavier Ferré Trill (Fuster, 2014: 23), o Enric Balaguer (Ardolino & al., 2015) detecten amb encert la importància de l'entrada al *Diccionari per a ociosos* i hi dediquen unes línies que resumeixen adequadament l'assaig però donen per bona la referència a partir de la qual Fuster obté el terme *nacionista* i, per tant, no en qüestionen el sentit.

Semblantment, en la recentíssima monografia de Vicent Simbor sobre Fuster, hi trobem aquest resum-elogi de l'entrada del *Diccionari per a ociosos* que estem comentant:

Però és en el *Diccionari per a ociosos*, vuit anys posterior, on Fuster exposa, en la forma i el fons més brillants, la seua visió personal de la insòlita peripècia nacional catalana. Ara ja no és un «poble frustrat», com afirmava en el llibre anterior citat [*La poesia catalana*, vol.

II], ni tampoc un «poble excel·lit», vet ací la seua singularitat: trobar-se enmig, en terra de ningú, com una nació no diluïda i morta però tampoc reeixida i triomfant. Sí, un cas rar, extravagant, en el seu context. L'entrada, amb el títol «Nacionalisme», encara hui en dia no ha perdut ni una coma d'interès, i, a més a més, permet descobrir la seua coneixença de la intricada aventura de la formació de les nacions a Europa. (Simbor, 2022: 133)

Que l'entrada no ha perdut ni una coma d'interès, ens sembla indubtable, perquè el text es presta a comentaris certament interessants (no hi dedicariem, si no, l'atenció que hi estem dedicant). Que Fuster hi faci gala de la seva «coneixença de la intricada aventura de la formació de les nacions a Europa» ja ens sembla més problemàtic, si no és que admetem que l'ús del terme *nacionisme* implica, alhora, la gènesi d'un protonacionalisme català enfrontat a un altre protonacionalisme valencià que pugnerien per fer-se lloc en aquesta intricada aventura de la formació de les nacions a Europa, que no sembla que sigui, certament, ni l'objectiu que persegueix Fuster ni una hipòtesi raonable a la vista de la manera com s'han configurat les nacions-estat europees del s. XIX ençà.

El comentador que amb més coneixement de causa s'apropa al text de Fuster és Fèlix Cucurull, en un article a la *Revista de Catalunya* titulat, precisament, «Del *nacionisme* al *nacionalisme*» (Cucurull, 1987). Tot i que el terme *nacionisme* aparegui en el títol, l'escriptor arenyenc dedica només dos paràgrafs a la qüestió estricta, amb l'objectiu de provar que, ja a principis del s. XVII, existeix una consciència nacional catalana i que, a més, té un caràcter reivindicatiu:

No hi insistiré ací, entre altres raons, per una necessitat primordial d'economia d'espai. Afegiré, només, per als qui encara puguin creure que a la primera meitat del segle XVII era massa d'hora per a poder existir una consciència nacional reivindicativa, que, a Catalunya, l'any 1602, era usat el mot *nacionisme*. (Cucurull, 1987: 66)

Cucurull és l'únic de qui podem afirmar que, un cop llegida l'entrada «Nacionalisme» de Fuster al *Diccionari per a ociosos*, va tenir la curiositat elemental de comprovar la font original on apareix el mot *nacionista* (tot i que ell digui *nacionisme*) per citar correctament l'exemple reportat tant per Aguiló com per Fuster. El que resulta sorprenent és que, un cop transcrita correctament la frase en la seva versió original, Cucurull despatxi la qüestió afirmant que «pel context, veiem que queda ben interpretada, i no pas traida, en la versió que apareix al *Diccionari Aguiló*» (Cucurull, 1987: 66). Més amunt ja hem comparat les dues versions del text i no ens costaria afirmar, amb Cucurull, que la versió d'Aguiló –rigor filològic al marge– no traeix el

sentit de la versió original del *Lumen Domus*. Això no obstant, el que el context ens ha d'ajudar a dilucidar, més enllà –i molt més important– de si la versió d'Aguiló és o no és fidedigna, és si l'ús del terme *nacionista* denota o no l'existència d'una «consciència nacional reivindicativa». Cucurull escamoteja als ulls del lector el context ampli de la frase en el *Lumen Domus* i, d'aquesta manera, dissol el problema obviant-lo: la mera existència del terme *nacionista* corroboraria la tesi de la consciència nacional reivindicativa, com si el terme no pogués tenir cap altre sentit que aquest.

■ 5 Del nacionisme al nacionalisme: un trànsit arriscat

Sembla que convé concedir, d'entrada, a Fuster la validesa de la seva intuïció sobre el caràcter pioner i únic del terme *nacionista*. Cap repertori lèxic dels que hem pogut consultar no recull un terme equivalent en francès, italià, castellà, anglès, portuguès, o alemany antics. En català, el terme té, a dia d'avui, un únic testimoni. No en tindria cap, val a dir, si un senyor enderiat a recollir termes desusats entre pàgines medievals no s'hagués llegit, entre molts altres textos, un manuscrit de gairebé 2500 pàgines (Aguiló cita exemples procedents de tots tres volums del *Lumen Domus* i, per tant, hem de presuposar que se'ls havia llegit tots tres), hagués deixat constància del terme en una fitxa i, quinze anys més tard de la seva mort, Fabra i Montoliu no haguessin dedicat dues dècades a ordenar i editar tot aquell material. Diem això perquè no podem perdre de vista que la catalana és, en aquest aspecte, una llengua –afortunadament– singular. D'una banda, tot i no disposar d'una gramàtica en el moment en què la majoria de llengües del seu voltant porten a terme un exercici de sistematització i modernització lingüística, és a dir, entre els segles XV (Alberti i Nebrija) i XVI (Palsgrave, Ikelsamer, Oliveira, Bullokar), el català no deixa de ser en cap moment una llengua d'ús culte gràcies a la circulació de diversos diccionaris catalano-llatins publicats entre els segles XV i XIX: el *Liber elegantiarum*, de Joan Esteve (1489), l'adaptació catalana –el «Nebrija català»– del *Lexicon* llatí-castellà de Nebrija realitzada per Gabriel Busa (1507), el *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou (1579), el *Fons verborum et phrasium*, d'Antoni Font (1637) i el *Dictionarium seu Thesaurus Catalano-Latinus verborum ac phrasium*, de Pere Torra (1640) –tots dos, adaptacions catalanes del *Thesaurus verborum ac phrasium* de Bartolomé Bravo (1590)–, el *Gazophylacium catalano-latinum* de Joan Lacavalleria (1696), adaptació catalana de *Le dictionnaire Royal augmenté*, de François-Antoine Pomey (1661), o el *Diccionari català-castellà-llatí*, d'Esteve, Belvitges i Juglà (1803–1805), que és el primer, ja a principis del s. XIX, que incorpora

la llengua castellana. L'existència de tot aquest material lexicogràfic no va ser suficient, però, per impedir que la Renaixença alimentés el mite decadentista que, entre altres, Albert Rossich ha relativitzat en múltiples treballs (Rossich, 1986; 1989; 1991; 1993, 1997; 2002; 2004...) i, d'aquesta manera, el tombant dels segles XIX al XX veu com proliferen tot un seguit d'esforços de recopilació lexicogràfica de qualitat desigual que, en lloc d'entroncar amb naturalitat amb la producció literària dels segles immediatament anteriors, prenen com a punts de referència els textos catalans antics i els usos orals contemporanis. Així, porten a terme ingents esforços gairebé simultanis i en aquesta mateixa direcció Marià Aguiló, Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll, Josep Balari, Lluís Faraudo de Saint-Germain, Josep Aladern, Julià-Bernat Alart, a més del projecte col·lectiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Si a tot això hi sumem les obres posteriors al diccionari Fabra de 1932, principalment, tota la producció de Joan Coromines i el recull dels glossaris de la col·lecció «Els Nostres Clàssics» d'Editorial Barcino, és innegable que la llengua catalana gaudeix d'una salut lexicogràfica notable i, si bé potser és exagerat afirmar que aquesta és molt superior a la de qualsevol altra llengua de la península ibèrica (Colón, 2011: 9), segurament permet explicar que fins i tot un terme que apareix una sola vegada en un sol manuscrit escrit el primer terç del s. XVII, no hagi passat per alt als nostres repertoris lèxics –mentre bé podria haver-hi passat en els d'altres llengües.

Això no obstant, la qüestió veritablement interessant és fins a quin punt la presència del terme *nacionista* en un manuscrit del s. XVII fa versemblant la hipòtesi de Fuster sobre un presumpte pre-(o proto-)nacionalisme que només tindria sentit que hagués aparegut en una nació com la catalana en algun moment entre la caiguda dels Trastàmara i l'aparició de les ideologies nacionals europees del s. XIX, que conduiran a la configuració dels estats-nació contemporanis.

Fuster pressuposa dos models extrems de pobles en funció de si són excel·lits (per exemple, França) o frustrats (per exemple, Occitània). I, entremig d'aquests dos extrems, el cas català, com un exemple de poble ni frustrat ni excel·lit i que, precisament per això, hauria tingut la necessitat, molt abans que pobles excel·lits i frustrats haguessin de dirimir els seus destins segons la nova lògica dels estats-nació (ell situa aquest *molt abans* en el s. XVIII, però nosaltres sabem que, en realitat, estem parlant de principis del s. XVII) de queixar-se i parlar amb zel de la seva nació, és a dir, reivindicar-se com a poble precisament perquè *encara* no és un poble excel·lit i alhora *encara* no és, tampoc, un poble del tot frustrat. El primer que caldria

aclairir, és clar, és en quin sentit la Catalunya del primer terç del s. XVII no era un poble excel·lit. La pregunta no tindria el mateix significat si ens preguntéssim en quin sentit avui Catalunya no és un poble excel·lit. Preguntar-nos-ho avui implica, necessàriament, associar poble excel·lit amb plenitud nacional, que no vol dir altra cosa que identificar estat i nació. Però si ens preguntem per l'excel·lència del Principat al primer terç del s. XVII, quan els estats-nació encara no s'han inventat, és evident que ens hem d'estar interrogant sobre alguna altra cosa. Fuster, però, escriu en un moment en què la pressuposició de l'existència de les nacions com un fenomen gairebé natural es dona per descomptada. No arribarà a viure el riquíssim debat entre filòsofs i historiadors modernistes i etnosimbolistes que es desenvolupa, principalment, durant la dècada dels anys noranta i cueja, encara, a principis del s. XX. En conseqüència, no pot adoptar sinó una posició que, sense gaires matisos, hem de considerar primordialista, o essencialista.¹¹

11 No podem desplegar, aquí, un estat de la qüestió, ni tan sols sumari, dels nombrosos i profitosos estudis que, al llarg de les darreres dècades, ens han ajudat a comprendre i contextualitzar el complex procés que mena a l'aparició de les identitats nacionals contemporànies, i que vehicula, simultàniament, llengua, cultura, literatura, símbols, costums, religió, economia, dret, etc. En una —o en la *nostra*— bibliografia del tot bàsica sobre la qüestió, en qualsevol cas, no hi haurien de faltar els títols següents. Amb relació al debat, sempre obert, sobre la formació i evolució de les literatures nacionals, ens resulten indispensables el capítol de Reto Raduolf Bezzola «La formation des littératures nationales» (Queneau, 1968: 3–29) i el tercer volum de la sèrie *Philologiques* de Michel Espagne i Michael Werner (1994). Per a una anàlisi de les vinculacions entre cultura i nació no hauríem de prescindir, com a mínim, del clàssic de Diefendorf & Hesse (1993), de la mateixa manera que, per a una anàlisi de les transformacions dels nacionalismes europeus després de la Revolució Francesa, són de lectura obligada les obres de referència d'Ernest Gellner (1983) i del marxista britànic Eric Hobsbawm (1991) —el mateix, per cert, que a *Bandits* (Hobsbawm, 1969) lloava la recerca de Fuster sobre el bandolerisme català (Fuster, 1963), com ens ha fet notar Antoni Furió (Monterde & Rosell, 2012: 18). Resulten igualment fonamentals per comprendre els mecanismes de creació dels estats-nació des d'una òptica modernista —o no primordialista—, a part de l'obra de Gellner, els llibres de John Breuilly (1994; 1999) i del pare de la cèlebre expressió «comunitat imaginada», Benedict Anderson (1991). Des d'una perspectiva perfectament oposada, és a dir, des del convenciment que, si bé el nacionalisme és un fenomen modern, no ho són pas les nacions (etnosimbolisme), no podem passar per alt, com a mínim, les diverses obres d'Anthony D. Smith (1971; 1991; 2004...), així com l'obra tan interessant com problemàtica d'Adrian Hastings (1997). Per entendre quin és el significat (els múltiples significats, de fet) del terme *nació* entre l'Edat Mitjana i l'Edat Moderna, així com per aproximar-nos als processos de vinculació i vertebració col·lectiva en aquesta mateixa època, ens pot ser especialment útil el volum editat per Prodi & Marchetti (2001), sobretot la segona part, que recull una prodigiosa bibliografia de 134 pàgines (dividida en quatre grans àrees: 1) «Studi etno-antropologici e sociologici»;

Dit d'una altra manera, quan Fuster llegeix el terme *nacionista* en un text del s. XVII (que ell es pensa que és del s. XVIII, però tant és) no pot sinó interpretar el camp semàntic del terme *nació* (nacionalitat, nacionisme, nacionalisme...) en clau teleològica: *hi ha* comunitats humanes agrupades sota un determinat signe d'identitat (fonamentalment, cultural i lingüística) que, en el tombant del segle XVIII al XIX, quan té lloc la configuració dels estats-nació europeus, desemboquen en un estat (aquestes seran nacions plenament reeixides), d'altres nacions que desemboquen en el no-res (aquestes seran plenament fallides, o frustrades) i d'altres que, davant la impossibilitat d'acabar de desplegar el seu programa finalista que condueix *naturalment* de la nació a l'estat, però alhora, amb prou solidesa, constància o ambició per no ser definitivament esclafades, es mantindran en un estat d'estat latent, anhelant una plenitud que no els és concedida. Aquesta manera de veure i enfocar la qüestió podria tenir algun sentit a partir del moment en què, efectivament, la configuració del mapa europeu en estats cada cop més centralistes i nacionalment compactes desperta un moviment de rebuig per part de regions i territoris que no se senten suficientment identificats amb el projecte central comú. Qualsevol nacionalisme *perifèric*, en aquest sentit, és, principalment, un antinacionalisme *centralitzador*. Però aplicar retrospectivament aquesta mateixa concepció històrica a la configuració de les identitats *nacionals* del s. XVII o XVIII no sembla gaire plausible.

Per aterrar una mica més la qüestió, situem-nos dins mateix de l'argument de Fuster i del que representa que prengui, precisament, Occitània com a exemple de poble definitivament frustrat. Això no ens cridaria l'atenció, novament, si del que estigués parlant Fuster fos de l'Occitània

2) «Storia politica e identità»; 3) «Identità e Religione – Religione e identità»; i 4) «Storia culturale») que fa empal·lidir aquesta i qualsevol altra aproximació bibliogràfica i a la qual només hem d'objectar una focalització excessiva en la producció francesa i italiana. Des d'una perspectiva filosòfica, convé destacar les aportacions enfocades a la formulació d'un nacionalisme d'arrel liberal que ha portat a terme David Miller (1995; 2000). A casa nostra, la qüestió ha estat objecte d'atenció, sobretot, per part de Xavier Torres Sans, autor de diversos articles que ens han resultat especialment il·luminadors (Torres, 1994; 2001; 2003, 2005; 2013; 2014) i, sobretot, d'un volum imprescindible per copsar la complexitat del problema de la identitat col·lectiva catalana en els segles XVI i XVII (Torres, 2008). Joan Vergés ha caracteritzat excel·lentment les tensions conceptuals entre un nacionalisme primordialista i un nacionalisme modernista i n'ha proposat una suggeridora síntesi a partir de la noció de mite (Vergés, 2014). I, entre els nostres clàssics, no podem deixar d'esmentar alguns dels treballs de Pierre Vilar (1962; 1983; 1985) al respecte, la monumental *Panoràmica del nacionalisme català*, de Fèlix Cucurull (1975), així com un treball molt menor (Cucurull, 1987), al qual ja hem fet referència en el quart apartat d'aquest article.

actual, eficaçment sotmesa durant els darrers dos-cents anys a l'implacable jacobinisme gal·lic. En l'estat-nació francès actual, certament, no hi cap altra nació excel·lida que no sigui la francesa. Però, tant al s. XVII com al s. XVIII prerevolucionari, només es pot afirmar que Occitània és un poble frustrat si es parteix d'una visió finalista que avança esdeveniments i presuposa que, si Occitània no ha acabat ocupant un lloc en la taula dels estats d'Europa, és perquè li mancava una presumpta puixança nacional prèvia que la impel·lís a assolir la plenitud política. Amb això, Fuster està passant per alt el fet que *lou Felibrige* aconseguís reunir l'empenta suficient per obtenir un Premi Nobel de Literatura en una data tan recent com 1904 —un símptoma que no revela, precisament una cultura exànime, ja, segles abans—, a banda del poderosíssim paper que aquest *poble frustrat* jugarà en la configuració de l'imaginari nacionalista català contemporani (Rafanell, 2006) i la importància del mite del llemosí, que condueix a la convicció dels primers renaixentistes que la literatura catalana és la més antiga d'Europa perquè s'inicia amb els trobadors medievals.

No, Occitània no era un poble *nacionalment* més frustrat que Catalunya ara fa tres o quatre centúries. Ni Catalunya ho era més que *Espanya, França* o, ja no cal dir, *Itàlia*. Perquè l'ús del terme *nació* —i, en conseqüència, qualsevol dels seus derivats, més usats o més inèdits— denota formes de vinculació i d'identificació col·lectiva variants i heterogènies i que, en la majoria dels casos, queden molt lluny de qualsevol identitat col·lectiva de caràcter polític. Xavier Torres ho exposa amb tota claredat:

Certament, a la Catalunya dels Àustria, igual que en altres latituds a la mateixa època, el mot [*nació*] era emprat en més d'un sentit, però allò que cal recalcar és que cap ni un no denotava, almenys inicialment o espontàniament, cap genuïna identitat nacional o protonacional; ni tampoc hi portava insensiblement o de manera inevitable. En realitat, podia ser tot el contrari: aquest *nacionisme* no sols no era nacionalisme, sinó que n'és o en pot ser la seva antítesi precisament. (Torres, 2003: 44)

Aquí, Torres reprèn de Cucurull (1987) el terme *nacionisme*, tot i que se'n distància explícitament quant a la tesi i la interpretació, com hem fet també nosaltres al final de l'apartat anterior. Torres, seguint Kribe (1948) i Lladonosa (1970), ens proporciona un enfilall d'exemples magnífics de classificacions *nacionals* dels estudiants de diverses universitats europees entre els segles XIII i XVI:

A la Universitat de Bolonya de mitjan segle XIII hi havia les *nacions* dites francesa (en realitat, només París i Île de France), picarda, poitevina, normanda, gascona, provençal, catalana, borgonyona, espanyola, anglesa, germànica, polonesa, hongaresa, i encara algu-

na altra. A la de Montpeller, un segle després, hi havia una *nació* dita catalana, però que, en realitat, incloïa estudiants aragonesos, valencians i mallorquins (la qual cosa fa pensar que el criteri nacional o *nacionista* ha estat, en aquest cas, el dinàstic o polític: la procedència de la Corona d'Aragó). El mateix passava, però, a la universitat o Estudi General de Lleida a començaments del segle XVI, quan aplegava no pas menys de dotze *nacions*, les quals destriaven o discriminaven entre borgonyons, gascons, provençals, francesos de Narbona, i francesos a seques, però també «los catalans de la mar» (és a dir, illencs i del litoral, o de Barcelona, Tarragona i Mallorca) i «los catalans de la muntanya» (volien dir, estudiants de l'Alt Urgell, Vic o fins i tot Girona). (Torres, 2003: 45)

Un exemple com el que prové del *Lumen Domus* no fa sinó ratificar, en el primer terç del s. XVII, la tesi de l'heterogeneïtat semàntica de *nació* i, sobretot, la impossibilitat de dotar aquest terme de cap mena de sentit *polític*. El text de Francesc de Camprubí ens resulta, en aquest sentit, especialment revelador perquè, en poques línies, hi trobem reunits els termes *València, Regne de València, Catalunya, Barcelona, català, pàtria, nació* i *nacionistes* i ni un sol d'aquests mots no admet, en el context en què apareix, una lectura política o nacion(al)ista. La mena de diferències expressades per Camprubí amb relació a Diago i la resposta dels valencians als catalans, acusant-los de «nacionistes i bandolers» és perfectament intercanviable per qualsevol disputa que reveli rivalitat entre dues comunitats distanciades (no necessàriament gaire) per raons geogràfiques, administratives o històriques. En definitiva, res gaire diferent del que podria esdevenir-se –i s'esdevé tot sovint– entre Terrassa i Sabadell, Reus i Tarragona, la Vall d'Oixó i Borriana o Vic i Sant Hipòlit de Voltregà. I a ningú no se li acudiria convertir aquesta mena de suspicàcies veïnals en problemes polítics i, encara menys, *nacionals*.

■ 6 Conclusió

Si afirmar que Occitània és un poble frustrat ja al s. XVII o XVIII resulta, com a mínim, problemàtic, asseverar amb rotunditat que el poble català és dipositari, en la mateixa època, d'algun tipus de conat de caràcter proto-nacionalista, previ i precursor de l'eclosió del nacionalisme, no ho sembla pas menys. Especialment si aquesta afirmació es pretén *demonstrar* mitjançant l'aparició escadussera i descontextualitzada d'un terme inèdit com *nacionista*. Si és possible establir alguna vinculació entre trets d'identitat col·lectiva anteriors al s. XIX i nacionalisme –és a dir, un relat que faci plausible la continuïtat històrica d'una pulsio nacional– aquesta vinculació ha de ser necessàriament més complexa que no pas la projecció retroactiva d'una

realitat que és i només pot ser moderna i que es converteix en anticipació anacrònica quan se la pretén localitzar en moments històrics en què és impossible ubicar-la. No ens sembla un detall en absolut menor el fet que el memorial de greuges exposat per Camprubí ignori completament la qüestió lingüística. Per poca càrrega nacion(al)ista que hagués tingut la seva crítica no hauria en cap cas passat per alt la confrontació lingüística. Diago va produir tota la seva obra en llengua castellana. Camprubí escriu en un català senzill però genuí i amb molt poques contaminacions del castellà. Ens sembla que fóra un error interpretar la seva opció lingüística en termes militants. Senzillament, el fet de saber que el seu text no va destinat a la impremta l'allibera de les servituds lingüístiques que la tipografia imposa sobre llengües amb un recorregut comercial menor (Rossich, 1997: 132). Aquesta diferència elemental (i primordial en termes nacionals moderns) no té cap mena de rellevància en el reguitzell de penjaments que Camprubí dedica a Diago i, per extensió, als *negres valencians*. El fet de reconèixer-se de dues nacions diferents —és a dir, d'haver nascut en llocs diferents; potser, fins i tot, d'haver pertangut, històricament, a dues entitats administratives diverses: el Principat de Catalunya i el Regne de València— permet a Camprubí assignar caràcters diferents a uns i altres: «i bé que trumfen, i no dirà aquell pobret ni gosarà parlar lo que ells per ací s'atreveixen davant nostros ulls». És a dir, els valencians —que, segons Camprubí, són legió a Catalunya— es comporten, davant dels catalans, amb arrogància, mentre que els catalans, quan són a València —en inferioritat numèrica— mostren un capteniment menys altiu. Tot plegat no passa de la caracterització superficial a la qual indueix, per sistema, el comerç amb qualsevol tipus d'alteritat.

Un cop analitzat el context immediat en el qual apareix el terme *nacionista*, per tant, no ens sembla que es pugui sostenir la tesi de Joan Fuster:

Els catalans *gozaven queixar-se* i parlaven amb el *zel* pertinent, quan contemplaven la seva situació de poble alhora no reeixit ni fracassat. En una certa mesura, doncs, el nacionalisme venia a ser un nacionalisme *avant la lettre*. (Fuster, 1964: 120)

Més que no pas un sentit polític —i molt menys encara un sentit polític que avanci hipotèticament el significat que prendran els termes *nació* i *nacionalista* a partir del s. XIX— la lectura del fragment apunta a un significat perfectament localista. Allò que Camprubí retreu a Diago és, fonamentalment, que sigui parcial quan relata els fets de l'orde dels predicadors, exalci els personatges i les gestes valencianes i amagui tot allò que té a veure amb Catalunya. I que quan aquesta queixa és expressada, siguin els *negres catalans*

els qui siguin acusats de nacionistes i bandolers, quan el *bandoler* —és a dir, el parcial—, en aquest cas, és precisament Diago. Si hagués tingut la curiositat i l'interès de consultar aquell *llibrot* del *Lumen Domus*, en lloc de donar-ne el sentit, l'època i el context per sobreentesos, primer, i fer-lo desaparèixer directament, més tard, certament s'hagués guardat d'aventurar la hipòtesi del nacionisme com un nacionalisme *avant la lettre*. No sabrem mai, és clar, si això també l'hagués conduït a desplegar tota una altra mena de reflexió a l'entorn del fet *nacional* català en l'edat moderna. La seva proverbial lucidesa i intel·ligència, sens dubte, li ho haurien permès i hauria resultat d'un interès majúscul poder llegir un Fuster més apropat a tesis, si no modernistes, sí com a mínim etnosimbolistes. Tot i que no passi d'exercici d'història-ficció, no és difícil endevinar que, atesa la seva autoritat i predicament, d'una evolució fusteriana en aquest sentit, se n'hagués ressentit —positivament, des del nostre punt de vista— l'imaginari social i polític de tota una generació que, majoritàriament, continua ancorada en tesis primordialisistes d'una gran eficàcia retòrica però d'una operativitat nacional entre escassa i nul·la.

«Jedes Wort ist ein Vorurteil», ens recorda Nietzsche (1894: 227). Un aforisme que a Fuster li agradava citar sovint. Sí: cada paraula és un prejudici. I, per això, en cada paraula, en el sentit i la comprensió de cada paraula, d'una paraula aparentment innocent com *nacionista*, ens hi juguem prejudicis individuals i col·lectius. Que siguin uns o siguin uns altres, bé s'entén, car no tenir-ne cap no entra dins el nostre marge de possibilitats. ■

■ Bibliografia

- Aguiló, Marià (1914): "*Diccionari Aguiló*". *Materials lexicogràfics aplegats per Marià Aguiló i Fuster*. Fascicle I (*a preposició—Badal*).
- (1915): "*Diccionari Aguiló*". *Materials lexicogràfics aplegats per Marià Aguiló i Fuster*. Fascicle II (*badalac—bnyf*), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1915): "*Diccionari Aguiló*". *Materials lexicogràfics aplegats per Marià Aguiló i Fuster*, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu, tom I, lletres A i B, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1924): "*Diccionari Aguiló*". *Materials lexicogràfics aplegats per Marià Aguiló i Fuster*, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu, tom V, lletres M a O, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- Anderson, Benedict (2006) (2a. ed., ampl.): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London & New York: Verso.
- Archilés, Ferran (2011): «Sobre la nació dels valencians i els seus relats», in: Archilés, Ferran (ed.): *La regió de l'exposició. La societat valenciana de 1909*, València: Universitat de València, 15–58.
- Ardolino, Francesco / Balaguer, Enric / Esteve, Anna / Garcia Raffi, Josep Vicent / Pellisser, Nel·lo (2015): *Prosa i creació literària en Joan Fuster*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- Benet (1955): *Regula Monachorum: textus critico-practicus sec. Cod. Sangall. / 914 adiuncta verborum concordantia cura D. Philiberti Schmitz; addita Christinae Mohrmann enarratione in linguam S. Benedicti*, Maredsous.
- Breuilly, John (21994): *Nationalism and the State*, Chicago: University of Chicago Press.
- (1999): *Nationalismus und moderner Staat. Deutschland und Europa*, Köln: SH-Verlag.
- Casas i Homs, Josep Maria (1963–1968): «Un predecessor de Pompeu Fabra», *Estudis Romànics* XII, 51–63.
- Colón, Germà (ed.) (1977): *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1993): *El lèxic català dins la Romània*, València: Universitat de València.
- (1997): «Rocinante no es pariente de Rozigante», *Revista de Filología Española* LXXVII:1–2, 5–31.
- (2004): «Flamenc, flamenco, flamingo: “phoenicopterus ruber”», *Revue de Linguistique Romane* 68, 321–334.
- (2006): «Català antic vinyògol i un passatge d'Eiximenis», *Estudis Romànics* XXVIII, 307–312.
- (2011): *Lexicografia, lèxic i crítica textual*, Castelló / Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- / Boada, Gemma (2015): «El “Refranyer Aguiló”: de la paraula documentada a la paraula digital», in: Pérez Saldanya, Manuel / Roca Ricart, Rafael (eds.): *Actes del XVIIè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Universitat de València, 7–10 de juliol de 2015*, Barcelona: AILLC / Institut d'Estudis Catalans, 513–518.
- Collell, Alberto (1965): *Escritores dominicos del Principado de Cataluña*, Barcelona: Impremta de la Casa de Caritat.

- Conill, Joan Josep (2002): «La llengua sublimada: els discursos sobre el valencià a l'època de Maians», *Treballs de Sociolingüística Catalana* 16, 47–68.
- Cucurull, Fèlix (1975): *Panoràmica del nacionalisme català*, 6 vols, París: Edicions Catalanes de París.
- (1987): «Del *nacionisme* al *nacionalisme*. La multiplicitat terminològica en la reivindicació del fet diferencial català abans de Prat de la Ribera», *Revista de Catalunya* 8, 62–74.
- Diago, Francesc (1599): *Historia de la provincia de Aragón de la Orden de Predicadores: desde su origen y principio hasta el año de mil y seyscientos: dividida en dos libros*, Barcelona: Sebastián de Cormellas.
- (1601): *Historia del b. Cathalan barcelones s. Raymundo de Peñafort de la orden de predicadores con una relacion de la canonizacion del sancto y de las fiestas que se han hecho en Barcelona y con la vida que del siervo de Dios*, Barcelona: Sebastián de Cormellas.
- Diefendorf, Barbara B. / Hesse, Carla (eds.) (1993): *Culture and Identity in Early Modern Europe (1500–1800)*, Michigan: The University of Michigan Press.
- Espagne, Michel / Werner, Michael (1994): *Philologiques III. Qu'est-ce qu'une littérature nationale? Approches pour une théorie interculturelle du champ littéraire*, París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Fuster, Joan (1963): *El bandolerisme català: la llegenda*, Barcelona: Aymà.
- (1964): *Diccionari per a ociosos*, Barcelona: A.C.
- (2002): *Les Constitucions del convent de Sant Josep de València (segle XVI)*. Edició a cura de Joan Fuster, València: Universitat de València.
- (2014): *Dues visions*. Edició a cura de Xavier Ferré Trill, Tarragona: Universitat Rovira i Virgili / Universitat Jaume I.
- Gellner, Ernest (1983): *Nations and Nationalism*, Ithaca: Cornell University Press.
- Hastings, Adrian (1997): *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hernando, Josep (2013–2017): «Els ordes religiosos a Catalunya: els dominicans i les grans personalitats de l'orde», in: Ferrer i Mallol, M. Teresa (ed.): *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. 2, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 378–383.

- Hobsbawn, Eric (1969): *Bandits*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- (1992): *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press (n'hi ha versió en català: *Nacions i nacionalisme des del 1780*, traducció de Neus Andreu, València: Universitat de València, 2011).
- Kribe, Pearl (1948): *The Nations in Mediaeval Universities*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lladonosa, Josep (1970): *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Martí Monterde, Antoni / Rosell, Teresa (2012): *Joan Fuster. Figura de temps*, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Melià, Josep (1970): *Informe sobre la lengua catalana*, Madrid: Editorial Magisterio Español (EMESA).
- Miller, David (1995): *On Nationality*, Oxford: Clarendon Press.
- (2000): *Citizenship and National Identity*, Cambridge: Polity Press.
- Miquel Rosell, Francesc (1942): «Manuscritos de la Orden de Predicadores conservados en la Biblioteca de la Universidad de Barcelona», *Analecta Sacra Tarraconensia* XV, 325–359.
- (1949): «Inventario de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona referentes a Órdenes religiosas», *Hispania Sacra* 2, 214–215.
- Nietzsche, Friedrich (1894): *Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister*, Leipzig: Naumann.
- Prodi, Paolo / Marchetti, Valerio (eds.) (2001): *Problemi di identità tra Medioevo ed Età Moderna. Seminari e bibliografia*, Bolonya: CLUEB.
- Queneau, Raymond (ed.) (1968): «La formation des littératures nationales», in: *Histoire des littératures*, t. II, París: Gallimard, 3–29.
- Rafanell, August (2006): *La il·lusió occitana*, 2 vols., Barcelona: Quaderns Crema.
- Rafel i Fontanals, Joaquim (1995): «El Diccionari de l'Institut i el Diccionari Fabra», in: *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 217–270.
- Rebullosa, Jaume (1601): *Relacion de las grandes fiestas que en esta ciudad de Barcelona se han echo a la canonizacion de su hijo san Ramon de Peñafort, de la orden de predicadores con un sumario de su vida, muerte y canonizacion y siete sermones que los obispos han predicado en ellas*, Barcelona: Viuda de Jaume Cendrat.

- Rius-Ulldemolins, Joaquim / Pecourt, Juan (2021): *Sociología de la cultura en la era digital. Herramientas para el análisis de las dinámicas culturales del siglo XXI*, València: Universitat de València.
- Rossich, Albert (1986): «El Barroc català. Una descoberta tardana», *Revista de Catalunya* 3, 158–168.
- (1989): «Renaixement, Manierisme i Barroc en la literatura catalana», in: Badia i Margarit, Antoni M. / Camprubí, Michel (eds.): *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Tolosa de Llenguadoc, 12–17 de setembre de 1988*, vol. II, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 149–179.
- (1991): «La literatura catalana entre el barroc i el romanticisme», *Caplletra* 9, 35–57.
- (1993): «La literatura catalana del Renaixement a la Renaixença», *Revista de Catalunya* 71, 125–139.
- (1997): «És vàlid avui el concepte de decadència de la cultura catalana a l'època moderna? Es pot identificar decadència amb castellanització?», *Manuscrits: Revista d'història moderna* 15, 127–134.
- (2002): «La poesia catalana a l'Acadèmia abans de la Renaixença», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* XLVIII, 213–230.
- (2004): «Decadència? Aquesta no és la qüestió», *Serra d'Or* 529, 33–35.
- Simbor Roig, Vicent (2022): *La nació literària de Joan Fuster*, València: Universitat de València.
- Škrabec, Simona (2012): «Intoxicats amb la il·lusió», *L'Espill* 40, 123–141.
- Smith, Anthony D. (1971): *Theories of Nationalism*, London: Duckworth.
- (1991): *National Identity*, Reno: University of Nevada Press.
- (2004): *The Antiquity of Nations*, Cambridge: Polity Press.
- Torres Sans, Xavier (1994): «Nacions sense nacionalisme: pàtria i patriotisme a l'Europa de l'Antic Règim», *Recerques* 28, 83–89.
- (2001): «La historiografia de les nacions abans del nacionalisme (i després de Gellner i Hobsbawn)», *Manuscrits: Revista d'història moderna* 19, 21–42.
- (2003): «Identitat i vocabulari: nació, terra i pàtria a la Catalunya dels Àustria», *Pedralbes* 23, 41–58.
- (2005): «Un patriotisme sense nació: què va ser l'anomenada Guerra dels Segadors (1640–1652/1659)?», in: *Notícia nova de Catalunya. Consideracions*

- racions crítiques sobre la historiografia catalana als cinquanta anys de Notícia de Catalunya de Jaume Vicens Vives*, Barcelona: Centre de Cultura Contemporània, 61–96.
- (2008): *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI–XVII)*, València: Universitat de València.
- (2013): «El debat de la nació: una nota sobre l'anomenat protonacionalisme», *Rubrica Contemporanea* 2:4, 23–35.
- (2014): «Un debat i una absència. Pierre Vilar i la discussió de les nacions i el nacionalisme», *L'Avenç* 404, 18–27.
- Veny, Joan (1981): «De re ficaria: cat. “bordissots” i “paratjals”», *Affar* 1, 37–46.
- Vergés, Joan (2014): *La nació necessària*, Barcelona: Angle Editorial.
- Vilar, Pierre (1962): *La Catalogne dans l'Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*, París: S.E.V.P.E.N.
- (1982): «La continuïtat històrica de la consciència nacional catalana», in: *Estat, nació, socialisme. Estudis sobre el cas espanyol*, Barcelona: Curial, 60–82.
- (1985): «Estat, nació, pàtria a Espanya i França: 1870–1914», *L'Espill* 20, 13–50.
- Oriol Ponsatí-Murlà, Universitat de Girona, Departament de Filosofia, Plaça Ferrater Mora, 1, E-17004 Girona, <oriol.ponsati@udg.edu>, ORCID: 0000-0002-4804-0568.